

KRZYSZTOF LEDNIEWSKI
ORCID: 0000-0001-7366-0569
Uniwersytet Jagielloński

DOI: 10.17460/PHO_2020.3_4.04

ZAPOMNIANY IDEAŁ WSZECHSTRONNEGO WYCHOWANIA. RUCH SOKOLI W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM

WPROWADZENIE

W roku 2017 minęło 150 lat od powstania we Lwowie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”¹. Zarówno pod zaborami, jak i w dwudziestoleciu międzywojennym łacińska sentencja „Mens sana in corpore sano” („W zdrowym ciele zdrowy duch”) przyświecała niezmiennie działalności organizacji. Zgodnie z nazwą stowarzyszenie propagowało popularną w Europie gimnastykę. Poza hasłami nawiązującymi do rozwoju fizycznego prowadzono również działalność wychowawczą, oświatową oraz kulturową. Idea ruchu zakładała rozwój fizyczny człowieka, który umożliwi rozwój duchowy i moralny. Dążono do wykreowania społeczeństwa postępującego zgodnie z przyjętymi wartościami; mającego w pełni uczestniczyć w odrodzeniu państwa. Działalność Towarzystwo Gimnastycznego „Sokół” wpisała się w nurt wychowania narodowego.

Ze względu na sytuację polityczną idea ruchu sokolego mogła rozwijać się początkowo w zaborze austriackim. Z czasem organizacja zaczęła się rozrastać. Wzorując się na lwowskim stowarzyszeniu w wielu miejscowościach zakładano filie – tzw. gniazda. Ruch sokoli poza Galicją² rozprzestrzenił się w pozostałych zaborach; organizacja była popularna również za granicą, w skupiskach polonijnych. Wpływ na jej rozwój miało m.in. wydawane od 1881 r. czasopismo „Przewodnik

¹ 7 lutego 1867 r. nastąpiło zatwierdzenie statutu stowarzyszenia. Termin „Sokół” wszedł do oficjalnej nazwy w 1869 r.

² Dnia 23 grudnia 1892 r. dokonano zatwierdzenia statutu Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Cesarstwie Austriackim. W Galicji w 1893 r. do 45 gniazd zapisanych było 5640 osób. Przed wybuchem I wojny światowej było to odpowiednio 261 gniazd i około 30 tysięcy członków (Snopko, Dudek, 2001, s. 17).

Gimnastyczny »Sokół«». Na jego łamach promowano określone ideały wychowawcze, którym przyświecało kształtowanie świadomych obywateli, a także przygotowanych fizycznie żołnierzy. Organizacja poprzez swą działalność patriotyczną przyczyniła się do odrodzenia Polski. Potwierdzeniem tego jest liczny udział osób związanych z „Sokołem” w walce o wolność.

Odzyskanie niepodległości umożliwiło zjednoczenie gniazd sokolich. Delegaci z ziem byłego zaboru austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego 13 kwietnia 1919 r. w Warszawie powołali Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce. Dokonano również podziału organizacji na dzielnice, okręgi i gniazda. Pierwszy zlot ogólnozwiązkowy odbył się w Warszawie w dniach 8–10 lipca 1921 roku (Terech, 1932, s. 32–35).

Sokolstwo rozpoczęło pracę ogólnonarodową. Głównymi zadaniami było utrwalenie państwowości oraz umocnienie Polski na arenie międzynarodowej. Związek miał być organizacją apolityczną, zachowującą ideały narodowe (Kuriańska-Wołoszyn, Nowak, 2013, s. 172–173). Celem działalności niezmiennie pozostało przygotowanie sprawnych żołnierzy, mających bronić wolności ojczyzny. Dążono do uświadomienia społeczeństwu korzyści z rozwoju fizycznego oraz zachowania do późnego wieku sprawności fizycznej (Małolepszy, 2001, s. 106). Zakres ćwiczeń preferowany przez organizację nadal sprzyjał wszechstronnemu rozwojowi zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Zawodnicy trenujący w „Sokole” zaczęli odnosić sukcesy na najważniejszych imprezach sportowych z igrzyskami olimpijskimi włącznie. Poza dbałością o aktywność fizyczną nadal prowadzono działalność oświatowo-kulturalną. Główne kierunki działań nie uległy więc zmianie, jedynie koniecznej ewolucji.

Dwudziestolecie międzywojenne to burzliwy okres na polskiej scenie politycznej. Rozgrywki partyjne wywarły wpływ również na propagowane przez władze państwowe ideały wychowawcze. Początkowo było to wychowanie narodowe, które po 1926 r. zostało zastąpione wychowaniem państwowym. Pomimo niełatwej sytuacji organizacja wiernie realizowała ideę ruchu sokolego.

Celem artykułu jest przedstawienie wieloaspektowej, częściowo zapomnianej działalności Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w dwudziestoleciu międzywojennym, ze szczególnym uwzględnieniem propagowanego przez organizację ideału wszechstronnego wychowania.

KONTYNUOWANIE DZIAŁALNOŚCI W NIEPODLEGŁEJ POLSCE

Sokolstwo po odzyskaniu przez Polskę niepodległości nadal przyciągało rzesze zainteresowanych. W 1923 roku do 659 gniazd należało 61 698 członków (Drozdek-Małolepsza, 2001b, s. 92). Idea ruchu sokolego ogarnęła cały kraj: *Nie ma większego miasteczka w Polsce, gdzieby nie było gniazda sokolego* – pisano. *Jak długa i szeroka jest Rzeczpospolita, wszędzie spotkacie ich czerwone koszule. Sokół – to potęga* (Mokrzycki, 1929, s. 3). Organizacji zależało na przyciągnięciu osób prezentujących określone postawy i wartości. Członkom wyznaczono jasne

cele: właściwe przygotowanie fizyczne mające służyć dobru ojczyzny, uczciwość, prawość, sumienność oraz poszanowanie dla munduru. Apelowano o szacunek dla współdruha, bez względu na jego pozycję społeczną (Mirkiewicz, 2017, s. 74). Zakazano używania napojów alkoholowych podczas imprez publicznych oraz przez umundurowanych sokołów (Drozdek-Małolepsza, 2001a, s. 68). Uważano, że o sile organizacji decyduje nie liczba członków, ale ich jakość. *Wśród nas wszystkich sokołów panuje jedna ideologia, jedne wierzenia, jedne ukochania. One to są jakoby cementem spajającym organizację Sokola* (Mokrzycki, 1929, s. 3).

Do pryncypiów organizacji należało również tworzenie od podstaw placówek w miejscowościach, w których jeszcze nie funkcjonowały. Pomagały w tym akcje agitacyjno-propagandowe oraz wydarzenia o charakterze sportowym. Chcąc dotrzeć do jak najszerszych warstw społeczeństwa, organizacja sokola wykluczała ekskluzywność (Mirkiewicz, 2017, s. 96, 150). Należeli do niej przedstawiciele wszystkich warstw społecznych, osoby obu płci, w różnym przedziale wiekowym. Wprowadzono kategorie: członkowie (powyżej 18 lat), młodzież (14–18 lat) oraz sokołeta (do 14 roku życia). O obliczu ideowym decydowała inteligencja – lekarze, środowisko prawnicze, redaktorzy, nauczyciele, duchowni, inżynierowie. Najczęściej to oni kierowali gniazdami bądź pełnili ważne funkcje. Do organizacji należeli również wojskowi oraz osoby o arystokratycznym rodowodzie (Mirkiewicz, 2017, s. 112, 151–162).

„Sokół” utrzymywał kontakty również z harcerstwem, a związki te sięgały czasów przedwojennych. To sokolstwo umożliwiło rozwój harcerstwa na terenie Galicji. Dużą zasługą w tym Andrzeja Małkowskiego, członka Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Władze związkowe dążyły do podporządkowania sobie harcerstwa również w II Rzeczypospolitej (Snopko, 1997, s. 208–212). Już w pierwszych miesiącach po odzyskaniu niepodległości apelowano na łamach „Przewodnika Gimnastycznego” (1919, nr 7–8, s. 29–30) o ścisłą współpracę. Harcerstwo zdobywało jednak coraz większą samodzielność i wspólne drogi zaczęły się rozchodzić.

Przykładanie dużej wagi do zasad moralnych sprzyjało nawiązywaniu i rozwijaniu współpracy z duchowieństwem (Mirkiewicz, 2017, s. 166). Kulturowano tradycje katolickie, spotkania świąteczne i opłatkowe, śpiewanie kolęd oraz wystawianie jasełek. Wpływało to na charakter prowadzonej działalności. Podkreślano również gotowość do współpracy z władzami państwowymi; w szczególności z wojskowymi i oświatowymi (Drozdek-Małolepsza, 2001a, s. 67).

Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” stał na stanowisku apartyjnym; od początku działalności partyjniactwo uważano za największe zagrożenie (Terech, 1932, s. 7). Ruch sokoli skupiał przedstawicieli wielu opcji politycznych oraz osoby bezpartyjne. Narodowo-katolicki charakter organizacji powodował, że utożsamiano ją z Narodową Demokracją (ND), choć nie miała z partią powiązań instytucjonalnych (Pawluczuk, 2001, s. 150–154, 157). Pomimo zamiaru utrzymania bezpartyjnego stanowiska w procesie wychowania członków ZTG „Sokół” kładziono nacisk na ukształtowanie konkretnych postaw wobec państwa.

Organizacja wyrażała swoje zdanie w kwestiach uważanych za istotne dla ojczyzny (Strykowski, 2001, s. 135–136). Dotyczyły one głównie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego; ujawniano antypolską działalność mniejszości niemieckiej, a także ostrzegano przed hitleryzmem oraz komunizmem (Pawluczuk, 2001, s. 151).

Istotnym momentem w historii ZTG „Sokół” była zmiana na polskiej scenie politycznej, dokonana w wyniku przewrotu majowego w 1926 roku. Dotychczasowe stosunki na linii „Sokół” – państwo układały się poprawnie; dostojnicy i urzędnicy państwowi często gościli na zlotach sokolich (Mirkiewicz, 2017, s. 217). Przejęcie władzy przez Józefa Piłsudskiego zakończyło pewien etap w rozwoju organizacji. Wywołało także zdecydowaną reakcję w gniazdach, jednak wytyczne związkowe publikowane na łamach „Przewodnika Gimnastycznego” (1926, nr 11, s. 121) wzywały do zachowania spokoju. Ostatecznie władze sokole zaakceptowały wprowadzone zmiany.

Rządy sanacyjne były nieprzychylnie ruchowi sokolemu. Wkrótce zaczęło dochodzić do spięć z organizacjami powiązаныmi z nową władzą – Związkiem Strzeleckim (ZS) oraz Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przepisobienia Wojskowego (PUWFiPW). W 1932 r. wprowadzono zakaz przynależności do organizacji sokolej pracowników państwowych (Pawluczuk, 2001, s. 156–157). Ustanowiono również przepisy³, które miały na celu ograniczenie powoływania stowarzyszeń niesprzyjających sanacji oraz kontrolę działalności organizacji już istniejących. Prawo polskie nie знаło wówczas odrębnej kategorii prawnej „stowarzyszeń sportowych”, skutkiem czego wprowadzone przepisy obowiązywały także wszystkie stowarzyszenia sportowe, w tym „Sokoła” (Nowakowski, 2001, s. 71).

Konsekwencją nowego prawa było zmniejszenie udziału młodzieży w ruchu sokolim. Władze szkolne powołując się na obowiązujące przepisy, zakazywały uczniom przynależności do jakiegokolwiek organizacji – poza ZHP (Drozdok-Małołepsza, 2001b, s. 91), co utrudniało prowadzenie działalności. Polityczne decyzje miały ograniczyć instytucje nieprzychylnie władzy. Pomimo zmian przepisów uch sokoli realizował swoje zadania.

WYCHOWANIE W II RZECZPOSPOLITEJ

Zarówno w Europie, jak i na ziemiach polskich przełom XIX i XX wieku oraz okres międzywojenny cechowała ideologizacja życia społecznego. Problematykę wychowawczą zaczęły rozbudowywać ówczesne ugrupowania polityczne. Wartości i cele wychowawcze związane z ideałami obywatelskimi nawiązywały do powinności względem narodu lub państwa. Idea wychowania obywatelskiego została skonkretyzowana w endeckiej ideologii wychowania narodowego;

³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach. Dz.U. 1932 nr 94 poz. 808.

miało to również wpływ na polską myśl pedagogiczną. Najważniejszym zadaniem Polaków było zachowanie tradycji oraz poczucia własnej odrębności. Wychowanie narodowe stało się pojęciem tożsamym z działalnością, której celem było odrodzenie Polski (Jakubiak, 1999, s. 91–94).

W II Rzeczypospolitej w latach dwudziestych program wychowania narodowego stanowił oficjalną wykładnię ideologicznego wychowania społeczeństwa. Głównym założeniem była przebudowa psychiki Polaków oraz rozwijanie zalet i zwalczanie wad narodowych. Program opierał się na solidaryzmie narodowym, podkreślano, że naród jest twórcą i nosicielem kultury. Wychowanie obywatelskie było uważane za podstawę wychowania narodowego (Jakubiak, 1999, s. 96).

Znaczący wkład do rozwoju refleksji nad ideałem wychowawczym oraz nadaniu jej charakteru naukowego wniósł Lucjan Zarzecki. Swoją teleologią pedagogiczną wpisywał się w nurt tzw. pedagogiki odrodzenia narodowego. Wraz z innymi pedagogami – A. B. Dobrowolskim, W. Radwanem, H. Rowidem, T. Łopuszańskim i B. Nawroczyńskim – ideę narodu rozumiał i realizował jako najważniejszy składnik ówczesnego ideału wychowawczego. Nie pomniejszał znaczenia drugiego składnika tego ideału – idei państwa (Araszkiewicz, 1983, s. 35–36). Dostrzegał jednak negatywne skutki zastępowania słowa „naród” określeniem „państwo”. Wychowanie nazywał „tworzeniem narodu”. Twierdził, że to: [...] *naród tworzy państwo zdolne do życia* (Zarzecki, 1926, s. 369).

L. Zarzecki (1926, s. 346) uważał, że dobry obywatel powinien: być związany z historią swego narodu, czuć się spadkobiercą wysiłku pokoleń oraz współtworzyć życie zbiorowe. Właściwe wychowanie powinno ten związek rozwijać. Człowieka głębiej związanego z narodem uznawał za rozwijającego pełną osobowość ludzką. Określił również cel polskiego wychowania. Pisał: [...] *na czele postawi szczytny ideał człowieka o wielkim charakterze i nauczy nasze dzieci słuchać nakazów zbiorowości tak, jak się słucha nakazów dobra moralnego. Polskie wychowanie na sztandarze swym wypisać winno zasadę naczelną: należy uczyć służenia Ojczyźnie, bo się tem samem służy Bogu* (Zarzecki, 1919, s. 44–45). Jednostka powinna zaufać zbiorowości, a społeczeństwo ma w zamian pomóc jednostce.

Autor dostrzegał również potrzebę psychofizycznego rozwoju człowieka; kultura fizyczna i duchowa powinny się wzajemnie przenikać – uważał. Zarzecki nawiązywał do utraty poczucia harmonii. Jednokierunkowe kształcenie fizyczne nie spełniało wymagań – [...] *przyczynia się do kształcenia silnego zwierzęcia, do rozdwojenia osobowości ludzkiej* (Zarzecki, 1926, s. 385). I dalej: *Ćwiczenie fizyczne, splatając się z ćwiczeniem intelektualnym i moralnym, dopiero jest pełnią ćwiczenia* (Zarzecki, 1926, s. 386).

Zadania i cele formułowane przez twórców wychowania narodowego były zgodne z założeniami rządzących. Przejęcie władzy przez sanację doprowadziło do zmian dotychczasowych ideałów wychowawczych. Naczelne miejsce zajęła idea państwa, która miała stanowić sposób na zróżnicowanie etniczne Polski. Ideał wychowania państwowego, z czasem nazwany obywatelsko-państwowym,

wywodzono z myśli i wskazań J. Piłsudskiego (Araszkiewicz, 1983, s. 36). Zmiany wprowadzone przez nową władzę wiązały się z zastąpieniem pojęć realnych pojęciami abstrakcyjnymi. W miejsce pojęcia narodu wprowadzono pojęcie społeczeństwa, zaś członków narodu nazywano obywatelami – zauważa A. Wojtas (1999, s. 101–102). Nie było to jednak proste zadanie, bowiem w II Rzeczypospolitej nie istniało nowoczesne społeczeństwo obywatelskie.

Państwo – jako najważniejsza organizacja społeczeństwa – miało łączyć grupy i organizacje społeczne, zajmując pozycję nadrzędną wobec nich. W tym celu niezbędne było stworzenie modelu solidarystycznego społeczeństwa pracy. Stworzono również ideał człowieka-obywatela, który miał świadomie i twórczo pracować dla państwa, stawiać cele i interesy społeczne i państwowe nad swoimi, współdziałać z innymi ludźmi oraz tworzyć społeczeństwo wolne od antagonizmów i konfliktów (Jakubiak, 1999, s. 97).

Dla Stanisława Łempickiego, jednego z czołowych interpretatorów i propagatorów wychowania państwowego⁴, państwo przestało być własnością rządzących, a stało się wspólną własnością ogółu obywateli; najwyższym dobrem materialnym i moralnym, zbiorowym wysiłkiem, zbiorową pracą oraz zbiorowym obowiązkiem. Autor wskazał również trzy niezbędne cechy dobrego obywatela-państwowca: poczucie rzeczywistości państwowej, poczucie współodpowiedzialności oraz poczucie konieczności celowej i twórczej współpracy z państwem i dla dobra państwa (Łempicki, 1936, s. 215–216).

Ideałem wychowawczym był człowiek będący zarówno bojownikiem, jak i pracownikiem. Miało to gwarantować pracę dla dobra ojczyzny, a w razie zagrożenia – poświęcenie życia. Wychowanie kształtowało postawy, których celem miała być służba dla państwa, a nie do życia z państwa – pisał Stanisław Czerwiński (1934, s. 38, 67). Wymagania te spełniał J. Piłsudski, który najpierw walczył o polską niepodległość, później pracował na rzecz państwa. S. Łempicki tak opisywał tę postać: *Ideał wychowawczy Piłsudskiego jest najpełniejszym dotąd z wszystkich ideałów, jakie myśl polska wypracowała* (1937, s. 30–31). Duże znaczenie odgrywał tu rodzający się kult marszałka.

Ideał wychowania opisano również w dokumentach urzędowych. Zadaniem szkoły było [...] *wychowanie młodego pokolenia na zdrowych fizycznie i moralnie oraz uspołecznionych, twórczych państwowo obywateli. Podstawą wychowania indywidualnego winno się stać właściwe wyzyskanie naturalnego dążenia młodzieży do osiągnięcia dzielności fizycznej i duchowej oraz kształcenie poczucia godności osobistej, odpowiedzialności za własne postępowanie i obowiązkowości. W wychowaniu obywatelskim należy wyzyskać tkwiące w duszy młodzieży popędy społeczne* (Dziennik Urzędowy MWRiOP RP, 1928, s. 442–443) – pisano.

⁴ Do czołowych interpretatorów i propagatorów wychowania państwowego należeli również: S. Czerwiński, J. Jędrzejewicz, A. Skwarczyński, K. Świtalski, G. Dobrucki, H. Pohoska, J. Ostrowski oraz przedstawiciele nauk pedagogicznych: M. Ziemnowicz, Z. Mysłakowski, K. Sońnicki (Araszkiewicz, 1983, s. 36–37).

Działania podjęte przez sanację nie były jednak łatwe do zrealizowania. Wojciech Stpiczyński dostrzegał ówczesne trudności w urzeczywistnieniu przyjętych założeń. Uważał, że *Polska jest Państwem takiego społeczeństwa, jakim ono jest i przeciw niemu urządzić go niepodobna* (Stpiczyński, 1929, s. 142). Dostrzegał także bierność polskiego narodu w momencie powstania II RP. Rozumiał [...] *potrzebę dłuższego okresu czasu na zrośnięcie się w psychice Polaka jego życia osobistego, z życiem Polski* (Stpiczyński, 1929, s. 147).

Negatywny stosunek do państwa był istotnym problemem⁵, dlatego dążono do zmiany, a zadanie to powierzono szkołom oraz wychowawcom. Mieczysław Ziemiński (1931, s. 18) pisał o trzech głównych kierunkach, które miały w tym pomóc: [...] *uświadomienie istoty organizacji państwa, przez zrozumienie, że państwo jest warunkiem i źródłem siły politycznej, znaczenia kulturalnego, rozwoju ekonomicznego. Powtórę przez wszczepianie kultu dla państwa i jego symboli, przez budzenie szacunku dla reprezentantów państwa, przez uświadamianie, że losy państwa zawisły od współpracy, ofiarności obywateli, że zatem na nich spoczywa pełna odpowiedzialność za pomyślność państwa. Wreszcie, jako wynik zrozumienia organizacji państwowej i odczuwanego kultu dla państwa i jego wielkich synów, musi zapłonąć w sercach naszych uczucie radości z posiadania własnego państwa i, co więcej, uczucie dumy z przynależenia do niego.*

Rozbieżności i sprzeczności pierwotnych założeń wychowania państwowo-obywatelskiego dostrzegał także Stanisław Łempicki. Przestrzegał on przed zagrożeniem; u niektórych dostrzegał wręcz fanatyzm państwowy. Tak opisał tę kwestię: [...] *oparto wszystko na uczuciu wyznawczym, na pierwiastku emocjonalnym, wytworzono niemal teologiczny kult «bożka-państwa», a hasło: «Wszystko dla państwa» przeistoczono w nakaz niemal religijny, trudno zrozumiały dla zasadniczo indywidualistycznej psychiki polskiej* (Łempicki, 1936, s. 217). Dostrzegano również niebezpieczeństwa płynące z wychowania obywatelskiego. Obawiano się zbytniego eksponowania patriotyzmu oraz supremacji fetyszizowanych wartości nad jednostką, a także zniewolenia osobowości człowieka (Jakubiak, 1999, s. 99).

Ideologia wychowania obywatelsko-państwowego uległa modyfikacji po śmierci J. Piłsudskiego w 1935 r., co skutkowało przejmowaniem idei pedagogiki narodowej i katolickiej. Wzrost nastrojów patriotycznych związany był z rosnącym zagrożeniem ze strony Niemiec. Hasła polityczne oraz wychowawcze były nastawione na zespolenie młodzieży wokół armii oraz wodza (Jakubiak, 1999, s. 98). Jednak rządy sanacji przyniosły rozczarowanie społeczne. Stopniowo przycichały kontrowersje wokół wychowania narodowego i państwowego (Araszkiewicz, 1983, s. 39).

⁵ Przyczynę tego widziano w stosunku Polaków do państw zaborczych. Wówczas cnotą stała się walka z państwem, nakazem narodowym omijanie ustaw oraz przekraczanie przepisów. Skutkowało to negatywnym stosunkiem do państwa; pełnym niedowierzaniem i niechęcią (M. Ziemiński, 1931, s. 17).

W endeckiej oraz sanacyjnej ideologii wychowawczej najważniejszą kwestią był stosunek jednostki do zbiorowości, której celom należało podporządkować interesy indywidualne oraz grupowe. Umiłowanie ojczyzny, praca dla niej, gotowość do wyrzeczeń – to wspólne założenia obu ideologii. Główną różnicą było pojmowanie zbiorowości – dla endeków oznaczała naród, dla piłsudczyków społeczeństwo zorganizowane w państwo. W obu przypadkach głoszone zasady hierarchii, przywództwa, dyscypliny oraz elitaryzmu. Wspólne były również ideały wychowawcze, oparte na wzorze dobrego obywatela, bojownika oraz pracownika (Jakubiak, 1999, s. 98–99). Pomimo różnic politycznych pokolenie wychowane w niepodległej Polsce ofiarnie służyło ojczyźnie w czasie II wojny światowej.

WYCHOWANIE W DUCHU IDEI RUCHU SOKOLEGO

Model wychowania realizowany przez ZTG „Sokół” wpisywał się w nurt programu wychowania narodowego i państwowego. „Sokół” odgrywał ważną rolę w rozpowszechnianiu wychowania jednostek zdrowych fizycznie i moralnie, gotowych stanąć do obrony ojczyzny (Drozdek-Małolepsza, 2001a, s. 67). Wiernie realizowano rzymskie hasło *Mens sana in corpore sano* [...] *kształcąc ducha, w myśl wskazań nadpartyjnej, uczciwej, chrześcijańskiej ideologii narodowej i wyrabiając ciało, czyniąc je zdrowem, wytrzymałem, silnem*. [...] *Oto ideał obywatela. Sokół ideał ten wciela w życie* – pisał Jan Mokrzycki (1929, s. 3). Ideał wychowawczy wszechstronnego rozwoju stale towarzyszył organizacji. Było to możliwe dzięki propagowaniu aktywności fizycznej oraz prowadzonej działalności oświatowo-kulturalnej.

Głównym zadaniem wychowawczym było kształtowanie postaw patriotycznych, rozbudzano ambicje narodowe i państwowe. Organizację określano jako siewcę i pioniera patriotyzmu. Kształtowano właściwe postawy etyczne i moralne. Dążono do podporządkowania interesów warstw i klas idei zgody narodowej, która była uwarunkowana ciągłym zagrożeniem zewnętrznym kraju (Strykowski, 2001, s. 133). Zadaniem organizacji było [...] *wychowanie pokoleń, któreby zdobyłą niepodległość na wieki utrwalić umiały* (Mokrzycki, 1929, s. 3).

Problematyce wychowania poświęcono dużo uwagi na łamach sokolich pism i wydawnictw. Zwracano uwagę na potrzebę współpracy z innymi organizacjami i stowarzyszeniami w pracy wychowawczej; jej trud objąć miał większą część społeczeństwa, nie tylko członków organizacji. Uważano, że praca wychowawcza poza wyrobieniem uczuć patriotycznych powinna również dążyć do wyrobienia karnośći narodowej. Liczne gniazda prowadziły pracę z najmłodszymi. W niektórych istniały grupy w wieku przedszkolnym, tzw. Sokoliki. W wychowaniu duże znaczenie odgrywał *Katechizm małego Polaka*, autorstwa Władysława Bełzy (Strykowski, 2001, s. 133, 138). Starano się wciągać w struktury organizacji młodszych członków: [...] *dając im możliwość współpracy uczymy ich samorządu – tej najlepszej szkoły życia obywatelskiego* (Szczepański, 1923, s. 28). Ważną kwestią było upowszechnianie braterstwa.

W dokumentach organizacyjnych określano sposób realizacji wychowania. W sprawozdaniu Zarządu Związku za lata 1923–1925 wskazano główne kierunki działań: wyćwiczenie ciała przy pomocy gimnastyki wychowawczej, lekkiej atletyki oraz gier i zabaw ruchowych, rozwijanie działalności kulturalno-oświatowej, przygotowanie młodzieży oraz osób starszych do obrony Polski. Zachęcano także członków, którzy przeszli programowe ćwiczenia gimnastyczne, do uprawiania innych dyscyplin sportu (Drozdek-Małolepsza, 2001a, s. 67). W przytoczonym opisie widać kontynuację wcześniejszych założeń.

Organizacja od momentu powstania przygotowywała do walki fizycznie sprawnych obywateli – przyszłych żołnierzy – o czym świadczy [...] *bardzo znaczny udział naszych członków w Legionach w r. 1914, w obronie Lwowa i walce z nawałą bolszewicką. Wielu naszych towarzyszy zginęło, wielu pierś zdobi Krzyż Walecznych, Orłęta i Virtuti Militari* (Szczepański, 1923, s. 30). Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” prowadził działalność także w zakresie przysposobienia wojskowego⁶. W tym celu współpracowano z Ministerstwem Spraw Wojskowych. Zadaniem Związku było utrzymanie w sprawności fizycznej oraz wojskowej członków należących do rezerw wojskowych (Małolepszy, 2001, s. 126).

Przysposobienie wojskowe stanowiło istotny element pracy Związku. Uważano, że niepodległości broni nie tylko armia, ale całe społeczeństwo, dlatego zwracano uwagę na posiadanie woli utrzymania wolności przez społeczeństwo, a także siły moralnej, zdrowia fizycznego oraz niezależności duchowej i materialnej. To od wartości społeczeństwa zależała wolność Polski [...] *a że tworzeniu wszystkich powyższych wartości [...] społeczeństwa służy sokolstwo, tedy fakt uzyskania niepodległości przez Polskę nie tylko Sokolstwa nie zwalnia od pracy, ale wręcz przeciwnie, nakłada na nie wielki i ciężki obowiązek* (Kozielewski, 1929, s. 3). Kształtowanie obywatela-żołnierza w czasach zagrożenia było priorytetem dla ruchu sokolego; działalność ta wpisywała się w nurt ówczesnych ideałów wychowawczych, będąc ściśle powiązaną z edukacją patriotyczną.

Edukacja patriotyczna kierowana była nie tylko do najmłodszych, wdrażano i utrwalano ją we wszystkich grupach wiekowych. Była obecna w narracji patriotycznej, publikowaniu tekstów historycznych, kultywowaniu tradycji narodowej oraz w uczestniczeniu w akcjach społecznych, jak Fundusz Obrony Narodowej (FON) czy Liga Obrony Powietrznej Państwa (LOPP). Zwracano uwagę na kwestie dotyczące bezpieczeństwa kraju. Wydźwięk patriotyczny miały wypowiedzi władz sokolich, które dotyczyły nienaruszalności granic, suwerenności oraz służby dla Polski (Mirkiewicz, 2017, s. 421–424).

Czynnikiem wychowania patriotycznego było krzewienie wiedzy dotyczącej historii sokolstwa. Zbierano informacje o członkach organizacji poległych

⁶ Przysposobienie wojskowe było również organizowane przez Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Strzelecki, Związek Powstańców i Wojaków, Związek Powstańców Śląskich, Związek Osadników Wojskowych, Związek Ochotniczych Straży Pożarnych, Zjednoczenie Młodzieży Polskiej i Komitet Społeczny Przysposobienia Wojskowego Kobiet do Obrony Kraju (Małolepszy, 2001, s. 126).

podczas walk o niepodległość, rozpoczęto również budowę pomników, chcąc uczcić ich pamięć (Strykowski, 2001, s. 137). Przypominano o ofiarności i poświęceniu sokołów oraz o celowym umniejszaniu znaczenia organizacji w walce o odzyskanie niepodległości: [...] *rola Sokoła w odzyskaniu niepodległości pokryta jest milczeniem w oficjalnej historii – pisano. Nic dziwnego; bo oto nie służyliśmy jednostkom ani partjom, tylko naszej narodowej ideologii, za nic mając korzyści osobiste* (Mokrzycki, 1929, s. 3). W ramach podejmowanych działań opiekowano się również grobami powstańców. Organizowano coroczne obchody „Tygodnia Sokoła” oraz „Dożynki Sokole”. Sięgano do folkloru, podtrzymywano przywiązanie do polskich obyczajów ludowych, traktując je jako czynnik tożsamości narodowej (Strykowski, 2001, s. 137).

Patriotyzm budowano również na przykładach, na postaciach z przeszłości zasłużonych dla ojczyzny. Przypominano polskich królów: Bolesława Chrobrego, Władysława Jagiełłę, Stefana Batorego, Jana III Sobieskiego. Za największego bohatera uznano Tadeusza Kościuszkę, patrona ruchu sokolego. Od roku 1922 organizowano „Obchody Kościuszkowskie”, których celem było przypomnienie jego postaci (Strykowski, 2001, s. 133–134). Obchodzono również rocznicę zwycięstwa pod Grunwaldem, świętowano 3 maja, 15 sierpnia oraz 11 listopada.

Cel ZTG „Sokół”, jakim było przygotowanie sprawnych fizycznie przyszłych żołnierzy, realizowano nie tylko poprzez działalność prowadzoną w dziedzinie przysposobienia wojskowego. Służyła temu również działalność sportowa. Uważano, że sport i wychowanie fizyczne powinny być codzienną czynnością młodzieży, realizowaną nie dla zabawy, ale na potrzeby wojenne („Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«”, 1939, nr 9, s. 316). Gimnastyka miała służyć niezmiennie *do wychowania żołnierza polskiego!* (Arciszewski, 1936, s. 213).

Warto przypomnieć, że sokolstwo odegrało znaczącą rolę w rozwoju sportu; choć jest to ważny aspekt, to jednak zapomniany. Powstanie organizacji w 1867 r. uważane jest oficjalnie za początek polskiego sportu. Również w okresie międzywojennym środowisko sokole przyciągało rzesze zainteresowanych. W 1939 r. wśród 24 związków sportowych pod względem liczebności plasowało się na drugim miejscu, po Polskim Związku Piłki Nożnej (Mirkiewicz, 2017, s. 93).

Pomimo zniszczeń infrastruktury sportowej w wyniku działań wojennych w odrodzonej Polsce kontynuowano upowszechnianie kultury fizycznej. Już w 1919 r. udział w igrzyskach olimpijskich stał się jednym z celów organizacji („Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«”, 1919, nr 12, s. 52). Wychowanie fizyczne nadal traktowane było jako środek wychowawczy. Niezbędne stało się opracowanie programu działań z najmłodszymi⁷. Prowadzono ćwiczenia dla dzieci i młodzieży, co miało zwiększyć liczbę osób wstępujących do gniazd

⁷ J. Fazanowicz opracował dla najmłodszych dzieci książkę pt. „Gimnastyka sokolą”. Autor sugerował, aby dobierać dzieciom takie formy aktywności fizycznej, które pobudzają narząd ruchu i wpływają na rozwój wyobraźni (Mirkiewicz, 2017, s. 300).

w przyszłości. Zdawano sobie sprawę z konieczności uatrakcyjnienia prowadzonych zajęć oraz urozmaicenia gier i zabaw. Dostrzegano zagrożenia czyhające na dzieci, które mogły zaszkodzić wychowaniu narodowemu oraz fizycznemu (Strykowski, 2001, s. 137–138). Uważano, że ćwiczenia fizyczne odciągały młodzież od *życia kawiarnianego* (Szczepański, 1923, s. 28). Organizacja poprzez propagowanie aktywności przyczyniała się do podtrzymania wrodzonego zamiłowania do ruchu na świeżym powietrzu, odciągała młodzież od złego towarzystwa, chroniła przed moralnym upadkiem, prowadziła do zdrowego życia (Strykowski, 2001, s. 138).

Sokole wychowanie fizyczne oparte było na gimnastyce powiązanej z lekkoatletyką, grami, zabawami ruchowymi i ćwiczeniami wojskowymi (Małolepszy, 2001, s. 109). „Sokołowi” zależało na jak najbardziej wszechstronnym wytrenowaniu zarówno mas, jak i młodzieży, aby jego członkowie mogli znieść wszelkie trudy i wymagania (Małolepszy, 2001, s. 116). Wkładem organizacji w wieloaspektowy rozwój było wprowadzenie i upowszechnienie m.in. pięcioboju sokolego. Nie można zapomnieć o ustanowieniu (w 1930 r.) staraniami działaczy związkowych Państwowej Odznaki Sportowej (POS) – celem podniesienia sprawności fizycznej najszerzych warstw społeczeństwa. Odznaka miała kolor złoty, srebrny i brązowy⁸. Efekty prowadzonej pracy były prezentowane publicznie podczas organizowanych zlotów.

Ruch sokoli od samego początku nie popierał sportu wyczynowego. To zdrowie oraz przydatność społeczna jednostki stanowiły cel sokolstwa, [...] *osiągnięcie rekordu, pobicie przeciwnika przez wyszkolenie w jednej gałęzi ćwiczeń – jest celem klubów* – pisał Ignacy Koziński (1929, s. 4). Chcąc przyciągnąć młodzież, tworzono nowe sekcje w ramach działających gniazd⁹, propagując własne metody treningowe (Koziński, 1939, s. 99). Zdawano sobie jednocześnie sprawę z większej atrakcyjności klubów sportowych, w których zawodnikowi [...] *sprawiano strój sportowy, gdzie miał różne poważne korzyści niż wstępować do «Sokoła» dla jakiejś społecznej idei, gdzie nie tyle dbano o rekordy i żetony, ile raczej o ogólne harmonijne wyrobienie fizyczne* (Kubalski, 1997, s. 96, cyt. za: Mirkiewicz, 2017, s. 88). Pomimo gorszej sytuacji materialnej zawodnicy „Sokoła” zaczęli osiągać wysoki poziom sportowy.

Działalność organizacji na rzecz wychowania fizycznego traktowano jako środek w kształtowaniu ideału wychowawczego człowieka. Wychowanie fizyczne służyło wychowaniu obywatelskiemu – podniesieniu zdrowia, sprawności i aktywności (Kurjańska-Wołoszyn, Nowak, 2013, s. 178–179). W organizacji funkcjonował również nurt ukierunkowany na ochronę zdrowia, profilaktykę oraz szeroko rozumianą higienę – realizowany poprzez organizację kursów

⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 1930 r. o Państwowej Odznace Sportowej.

⁹ W 1925 r. ćwiczyło około 15 tysięcy członków w 600 sekcjach. W 1934 r. – 29 422 ćwiczących w 888 sekcjach, w 1936 – 19 924 w 953 sekcjach, w 1938 – 20 000 w 950 sekcjach (Małolepszy, 2001, s. 110).

sanitarnych. Często posługiwano się określeniem *zdrowie narodu* (Mirkiewicz, 2017, s. 75, 411).

Dopełnieniem wieloaspektowej pracy wychowawczej była działalność kulturalna i oświatowa. W 1931 r. władze związkowe podjęły decyzję o potrzebie tworzenia sekcji kulturalno-oświatowej w ramach każdej placówki. Działalność polegała na organizowaniu odczytów, wykładów oraz kursów, które dotyczyły głównie kwestii związanych z działaniem i programem Sokolstwa, historią oraz ideą. Przykładowe tematy kursów: *Rozwój charakteru w myśl wskazań sokolich*, *Religia w wychowaniu narodowym*, *Higiena w sporcie*, *Historia Sokolstwa i jej organizacje*, *Naród i państwo*, *Polska współczesna*, *Kościół katolicki w Polsce*, *Prawa i obowiązki obywatelskie* (Strykowski, 2001, s. 140, 146).

Kultura stała się ważnym kierunkiem organizacji sokolej; działalność w tej dziedzinie mogła stanowić wzór dla innych organizacji. Szczególne znaczenie odgrywała na wschodzie Polski. W wielu gniazdach, podobnie jak przed odzyskaniem niepodległości, działalność kulturalna dominowała nad główną działalnością statutową – gimnastyką i ćwiczeniami fizycznymi. Zakładano biblioteki, propagowano literaturę, czytelnictwo, popierano wyroby sztuki ludowej. Wpajano również nawyk uczęszczania do teatru i na koncerty. Część gniazd zakładała kółka teatralne, chóry oraz orkiestry. Zebrania gniazd sokolich urozmaicano odczytami oraz referatami. Popularyzowano wiedzę historyczną, omawiano aktualne wydarzenia polityczne i sportowe (Strykowski, 2001, s. 139–142).

Organizowano również życie towarzyskie. W czasie karnawału urządzano zabawy taneczne oraz bale zarówno dla swych członków, jak i zaproszonych gości. Dbano o umiar w spożywaniu alkoholu oraz zwracano uwagę organizatorom [...] *na dobór tańców unikając wszelkich modnych, bezsensownych a pozbawionych estetyki i przyzwoitości* (Przewodnik, 1928, nr 1, s. 7). W sokolniach często urządzano seanse filmowe, przy czym dopuszczano jedynie filmy naukowe bądź adaptacje literatury („Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«”, 1928, nr 5, s. 51).

Oświata prowadzona w gniazdach sokolich była wykorzystywana w procesie wychowania narodowego i obywatelskiego. Jej szerzeniu poświęcano dużo czasu oraz energii. Przygotowany program był realizowany w dwóch kierunkach: ogólnym i szczegółowym. W pierwszym przypadku przewidywano współpracę z towarzystwami zajmującymi się oświatą. W drugim to sokolstwo miało przejąć ciężar działalności poprzez szerzenie wiedzy z zakresu: wychowania cieleśnego, utrzymania zdrowia, karności i rozbudzania cnót obywatelskich. W wielu gniazdach wznowiono naukę języka polskiego. Prowadzono również kursy historii Polski i literatury, informowano o sytuacji międzynarodowej oraz ekonomicznej. Włączając się w program walki z analfabetyzmem, organizowano naukę czytania i pisania; w tym celu na łamach „Przewodnika Gimnastycznego »Sokół«” umieszczano wskazówki. Propagowano zdrowy tryb życia. Również

walce z alkoholizmem¹⁰ poświęcono dużo uwagi zalecając ćwiczenia fizyczne jako sposób zwalczania nałogu (Strykowski, 2001, s. 144–146).

Opisana działalność wychowawcza realizowana przez Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” wpisywała się zarówno w ideał wychowania narodowego, jaki wychowania państwowego. Upowszechniano hasła obywatelskie oraz patriotyczne. Propagowano aktywny tryb życia, prowadzono również działalność oświatowo-kulturalną. Wzrastające zagrożenie międzynarodowe wymuszało kontynuowanie pracy nad kształtowaniem obywatela-żołnierza, który miał potwierdzić swój patriotyzm w chwili zagrożenia. Jednak wtargnięcie polityki i związane z tym zmiany programów oraz ideałów wychowawczych nie przeszkodziły organizacji sokolej w kontynuowaniu podjętej przed laty działalności, zmierzającej do kształtowania w podopiecznych własnej wizji ideału człowieka.

PODSUMOWANIE

Sokolstwo przyciągało Polaków zarówno w czasie zaborów, jak i w II Rzeczypospolitej. Rzeczywistość powojenna przyniosła nowe możliwości, ale również konieczność rozwiązania wielu problemów. Niezbędne stało się określenie zasad funkcjonowania w realiach społeczno-politycznych oraz zaktualizowanie programu organizacji. Nadal poświęcano dużo miejsca patriotycznemu wychowaniu młodzieży, propagowaniu jej wieloaspektowego rozwoju, dbano o kulturę oraz oświatę. Kształtowano postawy moralne, obywatelskie i patriotyczne. W niektórych gniazdach tworzone odrębne sekcje wychowania sokolego („Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«”, 1936, nr 5, s. 135). Uważano, że tylko silne społeczeństwo – tak pod względem fizycznym, jak i moralnym – mogło w pełni służyć ojczyźnie.

Prowadzona działalność w okresie międzywojennym napotkała na wiele trudności. Główne problemy wynikały z trudności finansowych oraz zniszczeń infrastruktury w wyniku działań wojennych. Po przewrocie majowym doszły również problemy natury politycznej, ponieważ instytucje państwowe zaczęły ingerować w działalność organizacji. Nie zmieniło to jednak charakteru ZTG „Sokół” – nadal wychowywano oddanych ojczyźnie obywateli.

W sytuacji narastającego napięcia politycznego w Europie podkreślono zmienność haseł i celów organizacji. Dnia 26 marca 1939 roku władze Związku zadeklarowały gotowość do walki w obronie niepodległości Rzeczypospolitej oraz do podporządkowania się naczelnym władzom wojskowym, wzywając jednocześnie członków organizacji oraz wszystkich Polaków do *przygotowania moralnego i bojowego* („Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«”, 1939, nr 4, s. 90). Podczas

¹⁰ W 1937 r. wspólnie z Katolickim Stowarzyszeniem Młodzieży oraz Związkiem Harcerstwa Polskiego zorganizowano w Poznaniu manifestację młodzież, na której apelowano do młodzieży polskiej o abstynencję. Zażądano również od władz państwowych ścisłego przestrzegania ustawy antyalkoholowej (Strykowski, 2001, s. 145).

II wojny światowej sokolstwo poniosło spore straty. Po zakończeniu działań wojennych władza komunistyczna zabroniła organizacji kontynuowania działalności. Stało się to możliwe dopiero po roku 1989.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Arciszewski F. (1936), *O ideologii sokolej*, „Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” nr 8, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/39068/edition/56078/content> (dostęp: 16.08.2020).

Czerwiński S. (1934), *O nowy ideał wychowawczy*, Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Kultury i Oświaty, <http://www.kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=2070> (dostęp: 16.08.2020).

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej (1928), rok 1927, rocznik X, Warszawa: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, <http://bbc.mbp.org.pl/dlibra/docmetadata?id=11618&from=publication> (dostęp: 16.08.2020).

Kozielewski I. (1929), *O ideologii współczesnego sokolstwa*, „Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” nr 1, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/38469/edition/55482/content> (dostęp: 16.08.2020).

Kozielewski I. (1939), *Wstęp do dyskusji nad statystyką*, „Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” nr 4, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/402212/edition/315706/content> (dostęp: 16.08.2020).

Lempicki S. (1936), *Polskie tradycje wychowawcze*, Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, <https://polona.pl/item/polskie-tradycje-wychowawcze,ODk3Njc3ODk/> (dostęp: 16.08.2020).

Lempicki S. (1937), *Polski ideał wychowawczy*, Lwów: Książnica – Atlas, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=17582> (dostęp: 16.08.2020).

Mokrzycki J. (1929), „*Sokół*” dawniej i dziś, „Szczerbiec: pismo katolicko-narodowe” nr 11–12, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/257519/display/PDF> (dostęp: 16.08.2020).

„Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” (1919) nr 7–8, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/639694/edition/607268/content> (dostęp: 16.08.2020).

„Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” (1919) nr 12, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/403903/edition/315798/content> (dostęp: 16.08.2020).

„Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” (1926) nr 11, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/35669/edition/52780/content> (dostęp: 16.08.2020).

„Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” (1928) nr 1, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/38183/edition/55198/content> (dostęp: 16.08.2020).

„Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” (1928) nr 5, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/639763/edition/607337/content> (dostęp: 16.08.2020).

„Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” (1936) nr 5, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/39066/edition/56076/content> (dostęp: 16.08.2020).

„Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” (1939) nr 9, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/402216/edition/315725/content> (dostęp: 16.08.2020).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach. Dz.U. 1932 nr 94 poz. 808, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320940808/O/D19320808.pdf> (dostęp: 16.08.2020).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 1930 r. o Państwowej Odznace Sportowej, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19301690255/O/M19300255.pdf> (dostęp: 16.08.2020).

Stpicyński W. (1929), *Polska która idzie*, Warszawa: F. Hoesick, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=79574&from=pubindex&dirids=69&lp=1098> (dostęp: 16.08.2020).

Szczepański K. (1923), *Klejnoty Wisły. Jubileusz 30-letni oddziału wioślarskiego sokola krakowskiego 1892–1923*, Kraków: Nakładem O.W.S.K., <http://www.sbc.org.pl/Content/93371/i200176.pdf> (dostęp: 16.08.2020).

Terech M. (1932), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego*, Warszawa: Nakładem Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/plain-content?id=273583> (dostęp: 16.08.2020).

Zarzecki L. (1919), *O idei naczelnej polskiego wychowania*, Poznań: Wydawnictwo M. Arct, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/doccontent?id=9714> (dostęp: 16.08.2020).

Zarzecki L. (1926), *Wychowanie narodowe. Studja i szkice*, Warszawa: Towarzystwo imienia Jana Zamoyskiego, <http://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=14588> (dostęp: 16.08.2020).

Ziemnowicz M. (1931), *Wychowanie państwowe w szkole*, „Przegląd Pedagogiczny” nr 15–16, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/123260/edition/133818/content> (dostęp: 16.08.2020).

Opracowania:

Araszkiewicz F.W. (1983), *Teleologia pedagogiczna Drugiej Rzeczypospolitej. Wybrane zagadnienia „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Pedagogika, historia wychowania” nr 13.*

Drozdek-Małołepsza T. (2001a), *Powstanie Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce*, w: E. Małołepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Drozdek-Małołepsza T. (2001b), *Rozwój liczebny i skład socjalny członków*, w: E. Małołepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Jakubiak K. (1999), *Idea wychowania obywatelskiego w polskiej myśli pedagogicznej przelomu XIX i XX wieku oraz okresu Drugiej Rzeczypospolitej*, w: W. Wojdyła (red.), *Wychowanie a polityka. Między wychowaniem narodowym a państwowym*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Kubalski E. (1997), *Z przeżyć i wspomnień sokolich*, rkp. 9813 III, Biblioteka Jagiellońska, Kraków.

Kuriańska-Wołoszyn J., Nowak L. (2013), *Gimnastyka w Polsce w latach 1919–1939*, Poznań: Wyższa Szkoła Pedagogiki i Administracji.

Małolepszy E. (2001), *Wychowanie fizyczne, sport, przysposobienie wojskowe, zloty*, w: E. Małolepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Mirkiewicz A. (2017), *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w II Rzeczypospolitej (1919–1939)*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Nowakowski A. (2001), *Podstawy prawno-organizacyjne Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce*, w: E. Małolepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Pawluczuk Z. (2001), *Oblicze polityczne*, w: E. Małolepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Snopko J. (1997), *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Galicji 1867–1914*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Snopko J., Dudek D. (2001), *Rozwój ruchu sokolego w zaborze austriackim*, w: E. Małolepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Strykowski K. (2001), *Działalność kulturalna, oświatowa i prasowo-wydawnicza*, w: E. Małolepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Wojtas A. (1999), *Proces syntezy koncepcji wychowania państwowego i narodowego w dwudziestoleciu międzywojennym*, w: W. Wojdyła (red.), *Wychowanie a polityka. Między wychowaniem narodowym a państwowym*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

The forgotten ideal of comprehensive education. Sokół movement in the interwar period

Summary

Aim: The aim of the article is to present and describe the multifaceted activity of the Association of Gymnastic Societies “Sokół” in the interwar period, with particular emphasis on the ideal of comprehensive education promoted by the organisation.

Methods: An analysis of historical sources, in particular the “Sokół” Gymnastic Guide, historical methods applied in the pedagogical research.

Results: As a result of the performed analyses, the patriotic, educational and cultural activities of the organisation were presented. Their importance in promoting physical activity and preparing physically fit citizens to defend their homeland was also described.

Conclusions: The “Sokół” Gymnastic Society, established in Lviv in 1867, shaped successive generations of Poles in the spirit of patriotism, contributing to regaining independence. By promoting gymnastic exercises, the body was taken care of, however, the spiritual aspect was not forgotten. By emphasising the unity of human physical and moral development, the ideal of comprehensive education was promoted; thus, referring to the ancient Greek philosophy of kalokagathia. Striving to achieve physical and mental harmony, certain attitudes were promoted to support the idea. After 1918, the physical development of the members of the organisation was taken care of, and educational and cultural activities were also carried out. It is worth reminding the forgotten idea of the Sokół movement in order to make the contemporaries aware of its importance in the process of education in the interwar period.

Keywords: Association of Gymnastic Societies “Sokół”, the Sokół movement, „Sokół” Gymnastics Guide, patriotic education, the interwar period.